

MATU'UAKI E 'AHI'AHİ KOTOA PĒ 'A E TĒVOLÓ

'Eletā W. Rolfe Kerr

'O e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú

**Faeasaiti 'a e CES ma'á e Kakai Lalahi Kei Talavou • 'Aho 5 'o Fēpueli, 2006
'Univēsi Pilikihami 'ongí**

Kuo mou fakataha mai ki he 'Univēsi Pilikihami 'ongí mo ha ngaahi feitu'u kehe 'i māmani ko e fie fanongo kia 'Eletā M. Lāsolo Pālatai 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku ou kole fakamolemole atu he 'ikai hoko ho'omou faka'amú ka 'oku 'ikai lava mai 'a 'Eletā Pālatai, pea 'oku ou lāngilangi'ia 'i he kole kuo fai mai ke u hoko ko hano fetongi. 'Okú ne faka'amú ke 'i heni pea ko e faka'amú tatau pē 'oku ou ma'ú. Kae kehe, 'oku ou lāngilangi'ia ke tu'u atu ko hano fetongi.

'I he ta'u 'e 50 kuo hilí, ne u 'i he 'Ōseni 'Atalanitiki ai 'i he taha 'o ha ngaahi vaka meili lalahi mo faka'ofofa, ko e fakataumu'a ki Sauhemitoni 'i 'Ingilaní. Ko e teu 'eni ke kamata 'eku ngāue fakafaipekau 'i he Misiona Pilitāniá. Ko e taimi ko iá na'e pau ke folau vaka pē e kau faifeakú ki he ngaahi fonua muli te nau ngāue aí kae 'ikai te nau puna vakapuna. 'Oku ou tui na'e 'osi fai 'e 'Ōvila mo Uilipā Ulaiti 'ena fuofua puna vakapuná he taimi ko 'ení, ka kuo fuoloa ta'u 'eni ia mei ai.

'Oku ou loto pē ke mou 'ilo'i ne u 'ofa he ngāue fakafaipekau ne u faí. Ne mahu'inga 'aupito ia kiate au pea kuo hoko ia he ngaahi ta'u lahi ko 'ení ko ha faka'ilonga 'o ha ngaahi me'a lelei lahi 'i he mo'uí ni. Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'o 'eku ngāue fakafaipekau ko hono fakamālohia ko ia 'o 'eku fakamo'óni. Ne u pehē ne u ma'u ha fakamo'oni mālohi ki mu'a peá u toki hū ki he ngāue fakafaipekau, ka na'e hanga 'e he'eku ako'i mo fakamo'oni'i 'o e mo'oni fakalangí 'o fakatupulaki e fakamo'oni ko iá 'i hoku lotó 'i ha founga kuó ne tokoní'i au 'i ha fa'ahinga 'ahi'ahi pe faingata'a pē. 'Oku 'ikai te u 'ilo pe ko e hā 'e hokó ka ne ta'e 'oua 'a e ongoongolelé. Te u fakafeta'i ma'u pē koe'uhí ko 'eku ngāue fakafaipekau, 'eku fakamo'oni pea mo e pā malu'i ne u ongo'i mei he'eku tui ki he Fakamo'uí. Kuo hoko 'a e pā ko ia 'o e tuí ko ha malu'anga fakalaumālie mo fakaeangama'a kiate au 'i he ngaahi ta'u kotoa ko 'ení.

Tui kia Sīsū Kalaisi, ko Hotau Malu'i Lelei Taha mei he 'Ahi'ahi

Te u hoko mai ai ki he tefito'i fakakaukau 'o 'eku lea ki he efiāfi ní. 'Oku tau lau he Tohi 'a Molomoná ki he akonaki mo e fakahinohino 'a 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní. Ne kau ai 'ene na'ina'i ange ke "akonaki 'aki atu [ki he kakaí] 'a e fehi'a ta'engata ki he angahalá mo e koví." Na'á ne poupou ange ke ne "malanga 'aki atu kiate kinautolu 'a e fakatomalá mo e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí." Mou fanongo angé ki he ngaahi lea ne lea 'aki 'e 'Alamā, "Ako'i 'a kinautolu ke ta'ofi 'a e fakatauvele kotoa pē 'a e tēvoló 'aki 'enau tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí" ('Alamā 37:32–33). 'Oku mou sio nai mo 'ilo'i e 'uhinga mo e mālohi 'o e lea ko iá kiate kimoutolú—kiate kitautolu katoa?

Na'e hoko atu e akonaki 'a 'Alamā kia Hilamaní, 'o ne pehē "Ako'i 'a kinautolu ke 'oua na'a nau teitei fiu 'i he ngaahi ngāue lelei, ka ke angamalū mo loto ma'u-lalo; he 'e 'ilo 'e he fa'ahinga peheé 'a e fiemālie ki honau lotó.

"Manatu, 'e hoku foha, 'o ako 'a e potó 'i ho'o kei sí'i, 'io, ako 'i ho'o kei sí'i ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. . . .

"Fealea'aki mo e 'Eiki 'i he me'a kotoa pē te ke faí, pea te ne fakahinohino'i koe 'i he me'a lelei" ('Alamā 37:34–35, 37). Ko ha akonaki fakaofo mo fe'unga mo'oni 'eni mo kitautolu, 'o tatau pē ki he kau talavou mo e matu'otu'á.

Ko e malu'i lelei mo pau taha te tau lava 'o ma'u ke ta'ofi 'aki e tēvoló ko 'etau tui kia Kalaisi, ko 'etau tui ki He'ene feilaulau fakalelé, mo 'etau tui mo e fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Kapau te tau ma'u 'a e tuí mo ha fakamo'oni mālohi, he 'ikai lava ke uesia kitautolu 'e he ngaahi ngahau vela 'a e filí. 'Oku ou fakamamafa'i atu ke 'oua na'a ngata pē 'i hono ma'u 'o e tuí mo e fakamo'oni mālohí, ka ke ma'u ia 'i he 'ilo'ilopau. Kapau 'okú ke fakakaukau ki he Fakamo'uí 'i ho'o 'ilo'ilopau, he 'ikai te ke tuku ke iku'i koe 'e he ngaahi 'ahi'ahi. Kae mahu'inga angé, kapau te ke

ma'u 'a e Fakamo'u'i peá ke tui mālohi kiate Ia 'i ho'o 'ilo'ilo'pau 'i ho lotó mo e fakakaukau, he 'ikai te ke tuku ke hū atu ha fa'ahinga 'ahi'ahi. Ko hono fakalea 'e tahá, tuku ke hanga 'e ho'o tui kia Kalaisi 'o ta'ofi koe mei he tafa'aki 'a e tēvoló. Kapau 'e fie ma'u, pea tuku ke hanga 'e ho'o tui kia Kalaisi 'o ue'i ke hoko 'i ho'o mo'u'i 'a e "me'a tatau mo ia ne hoko 'i he mo'u'i 'a Siosefá". Manatu kia Siosefa ne fakatau ki 'Isipité, na'e hoko ko ha tamaio'eiki 'a Potifā, 'a e 'eikita'u 'o e kau ka'ate 'a Feló. Na'e ma'u 'e he uai'fi 'o Potifaá ha ngaahi fakakaukau ta'e mā-oni'oni kia Siosefa. Ka na'e fakafisinga'i ia 'e Siosefa 'o ne pehē ange, "E fēfē 'eku fai 'a e hala lahí ni, ke u halaia ai ki he 'Otuá?" Na'e vilitaki atu 'a e fefinē ka 'oku fakahā mai 'e he folofolá na'e hola 'a Siosefa 'o ne "hao ki tu'a" mei he 'ahi'ahi ko ia. Na'á ne matu'uaki e 'ahi'ahi kotoa pē 'a e tēvoló, 'aki pē 'ene tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi. (Vakai, Sēnesi 39:7–12.)

'Oku ako'i ki he fānau lautohi si'i he funga 'o e māmaní 'a e ngaahi tefito'i 'elemēniti mahu'inga 'o e akó; 'a e laukongá, tohí mo e fiká. 'Oku fa'a ngāue-aki ko e "R 'e tolú". Neongo 'oku 'ikai ke hā e mata'itohi faka-Pilitānia ko ia ko e r 'i he lea fakafonua kotoa pē, ka kuo tau 'osi ako ki he founa 'o e laukongá, tohí mo hono veteki 'o e ngaahi tefito'i palopalema fakafiká. 'I he'eku fakakaukau ki he ngaahi tefito'i tokāteline mahu'ingá 'a ia 'oku fakava'e ai 'eku tuí, 'oku ou toe fakakaukau ai ki he me'a ko 'ení 'e tolu: toetu'ú, fakahaá mo e toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé. 'Oku tau ako lahi he ngaahi me'á ni ki he me'a 'oku finangalo 'a e 'Eiki ke tau 'oatu ki he māmaní. 'Oku tau ako heni ki he Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelé. 'Oku tau ako ki he founa fetu'utaki 'a e 'Otuá mo 'Ene kau tamaio'eiki kuó Ne filí. 'Oku tau ako heni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé. Neongo 'oku 'ikai kau kotoa he ngaahi me'a ko 'ení 'e tolu 'a e ngaahi tokāteline faka'ofa'ofa 'o e ongoongolelé, ka 'oku tau ma'u ai ha fakava'e ki ha tui 'okú ne fakamālohia kitautolu ke tau matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahi kotoa pē 'a e filí. Kuo fa'u ha ngaahi tohi fekau'aki mo e toetu'ú, fakahaá, pea mo hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé. Ka te u lave nounou atu pē ki he ngaahi me'á ni takitaha he efiafi ni. Tau fakakaukau fakataha atu angé ki he ngaahi mo'oni fakatokāteline ko 'ení 'a ia kuo fokotu'u ma'u 'i ho'omou 'atamaí mo homou lotó ke fakapapau'i 'oku malu'i 'a kimoutolu mei he filí.

Ko e Toetu'ú

'Oku motu'a tatau pē 'a e tokāteline 'o e Toetu'ú mo e fakava'e 'o e māmaní. Na'e hoko pea 'oku kei hoko ia ko ha konga mahu'inga 'o e palani 'o e fiefia 'a 'etau Tamai Hēvaní. Na'e ako'i 'e he 'Eiki 'a Mōsesē 'o fekau-aki mo 'Ene palaní, kau ai 'a e Fakatupú, Hinga 'a 'Ātamá pea mo e Fakalelé. Na'á Ne folofola 'aki ha ngaahi me'a kehe kau ai 'a 'Ene pehē, "He vakai ko 'eku ngāue 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'u'i ta'emate mo e mo'u'i ta'engata 'a e tangatá" (Mōsesē 1:39). Ko e konga ia 'o e palaní ke huhu'i 'a e tangatá mei he Hingá 'o fakafou 'i he feilaulau fakalelé 'a e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi. Tu'unga 'i he Hingá, na'e hoko mai ai 'a e mate fakatu'asinó mo fakalaumālié, 'o 'ikai kia 'Ātama pē mo 'Ivi, ka ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Ne hoko mai 'i he Fakalelé 'a e tala'ofa 'e toetu'u 'a e tokotaha kotoa pē kuo mo'u'i pe 'e mo'u'i 'i he māmaní. Na'e hiki 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'o pehē: "Ka ko 'eni kuo toetu'u 'a Kalaisi mei he pekiá, pea kuo hoko ia ko e 'uluaki fua 'o kinautolu na'e mohé.

"He ko e me'a 'i he tangatá na'e hoko ai 'a e maté, pea 'e hoko 'i he tangatá foki 'a e toetu'u 'o e maté."

"He 'oku hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātamá, 'e pehē foki 'e mo'u'i kotoa pē 'ia Kalaisi." (1 Kolinitō 15:20–22).

'Oku tau 'ilo'i kotoa pē ko e mate fakaaesinó ko e mavahe ia 'a e laumālié mei he sinó. Ko e mate fakalaumālié ko e mavahe ia 'a hotau ngaahi laumālié mei he 'ao 'o e 'Otuá tupu mei he faiangahalá. 'Oku hanga 'e he me'a'ofa 'a e Fakamo'u'i 'i he Toetu'ú 'o to'o 'a e ola tu'uloa 'o e mate fakaaesinó. Ka 'oku hoko mai e mo'u'i ta'e fa'amate 'a e tangatá ko ha me'a'ofa ta'etotongi mo ta'e fakangatangata, tu'unga pē 'i he 'alo'ofa 'a Kalaisi. Ko e mo'u'i ta'e fa'amaté, ko e mo'u'i 'o 'ikai ngata; ka ko e mo'u'i ta'engatá ko e mo'u'i ia 'o ta'e ngata 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko ha me'a'ofa meia Kalaisi ke ma'u 'a e mo'u'i ta'engatá mo iku'i e ngaahi nunu'a 'o e mate fakalaumālié, ka 'oku fakangatangata pē ia pea fie ma'u ki ai 'etau faivelengá mo e talangofuá. Na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele: "Ko e Fakalelé nāunaú'ia 'a Sīsú, ko e ngāue fisifisimu'a taha ia 'i he hisitōlia 'o e tangatá! 'Oku lava ke Toetu'u ai 'a e kakai kotoa pē; pea 'oku malava ai ke tau fakatomala mo ma'u ha fakamolemole fakatāutaha. . . .

"Na'e foaki tau'atāina 'e Kalaisi kiate kitautolu ha me'a'ofa ma'ongo'onga mo ta'e totongi: 'a ia ko e Toetu'u 'a e kakai kotoa pē. Ka neongo ia, 'oku 'i ai e ngaahi me'a ke tau fakahoko kae toki ma'u 'a e mo'u'i

ta'engata. . . ko Ia 'okú ne fokotu'u mai e ngaahi fie-
ma'u ke fakakakato kae toki ma'u e me'a'ofa ma'ongo-
'ongá ni." ("Testifying of the Great and Glorious
Atonement," *Ensign*, "Okatopa 2001, 10–12).

Na'e pehē 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, "'Oku
kongá 'e ua 'a e fakalelei 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku tu'unga
ai 'a e huhu'i 'o e tangata kotoa pē mei he mate faka-
tu'asinó pea mo fa'itoka, pea te nau tu'u hake 'i he
toetu'ú ke ma'u e mo'ui ta'efa'amaté. Pea 'i he tala-
ngofua ki he fonó mo e ngaahi ouau 'o e ongoongo-
lelei, 'e ma'u 'e he tangatá ha fakamolemole 'o e
angahala fakafo'ituituí 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí pea ma'u
'a e hākeakí'i 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia ko e mo'ui
ta'engatá" (*Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R.
McConkie, 3 vols. [1954–56], 1:123).

Ko e ni'ihi ko ia kuo mamahi he ngaahi palopalema
fakaesinó pe fā'ele'i mai kuo mamatea pe alā me'a
peheé, 'oku nau ma'u 'a e fakafiemālie lahi mei he
ngaahi tala'ofa fakafo 'o e Toetu'ú. Fanongo angé
ki he ngaahi lea fakanonga ko 'eni mei he Tohi 'a
Molomoná: "Ko 'eni 'oku 'i ai 'a e mate 'oku ui ko
ha mate fakaemāmani; pea 'e vete 'e he pekia 'a
Kalaisí 'a e ngaahi ha'i 'o e mate fakaemāmani ko
'eni, koe'uhí ke fokotu'u hake 'a e kakai fulipē mei
he mate fakaemāmani ni.

"'E toe fakataha'i 'a e sinó pea mo e laumālie 'i hono
anga haohoa; 'e toe fakafoki 'a e alanga mo e hoko-
tanga hui fakatou'osi ki hono tu'unga totonú"
(*Alamā* 11:42–43).

"[Io], 'e fakafoki 'a e laumālie ki he sinó pea mo e sinó
ki he laumālie; 'io, pea 'e fakafoki 'a e kupu kátoa mo
e hokotanga hui kátoa ki hono sinó; 'io, ná'a mo ha
tu'oni lou'ulu he 'ikai mole ia; ka 'e fakafoki 'a e ngaahi
me'a kotoa pē ki honau anga totonu mo haohoa."
(*Alamā* 40:23). Na'a mo hatau ni'ihi 'oku sí'i ange
hotau ngaahi faingata'a'ia fakaesinó, 'oku tau fiefia
'i he potufolofola ko iá.

"Oku fakahoko 'e he fakalelei 'a e toetu'u 'o e maté;
pea 'oku toe 'omi 'e he toetu'u 'o e maté 'a e fa'ahinga
'o e tangatá ki he 'ao 'o e 'Otuá; pea ko ia, 'e fakafoki
'a kinautolu ki hono 'aó ke fakamāu'i 'o fakatatau ki
he'enu ngaahi ngāué, 'o hoa mo e fonó mo e
totonú. . .

"Pea ko ia 'oku fakahoko 'e he 'Otuá 'a hono ngaahi
finangalo lalahi mo ta'engatá, 'a ia na'e teuteu talu
mei he fokotu'u 'o māmani. Pea ko ia 'oku hoko 'a e
fakamo'u'i mo e huhu'i 'o e fa'ahinga 'o e tangatá"
(*Alamā* 42:23, 26).

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita
'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he Toetu'ú, 'o ne pehē
'oku fakahaofi 'e he toetu'ú 'a e tangatá mei he tē-
voló. "Ko e mo'ui ta'e fa'amate 'a e tangatá ko e me'a-
'ofa ia 'a e 'Otuá 'o fakafou 'i he pekia mo e toetu'u 'o
hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. Kapau na'e 'ikai pekia 'a e
Fakamo'u'i ma'á e māmani, na'e mei nofo ai pē 'a e
tangatá 'i he'ene angahalá. Na'e 'ikai ke mei 'i ai ha
toetu'u mei he maté pea na'e mei mate 'a e sino faka-
matelié ta'e 'i ai ha huhu'i, pea mo'ulaloa leva 'a e
laumālie ki he tēvoló mo 'ene kau 'āngeló 'o ta'e-
ngata." (*Doctrines of Salvation*, 2:283).

'Oku 'ikai ngata pē hono fakahaofi kitautolu 'e he
Toetu'ú mei he tēvoló 'i he ta'engatá, ka 'e lava ke faka-
haofi kitautolu 'e he'etau tui mālohi 'i he 'ilo'ilo'pau ki
he Fakamo'u'i mo 'Ene feilaulau fakalelei mei he tē-
voló 'i he'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku ou fehu'i atu pe
'oku tokoni atu nai 'eni ke fakamahino 'a e fehokotaki
e tokāteline 'o e Toetu'ú mo e na'ina'i fakafolofola ko
ia 'oku pehē ke tau "'ta'ofi e fakatauvele kotoa pē 'a e
tēvoló, 'aki [etau] tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí?"

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, na'e ha'u ai ha finemui kiate
au, ko 'ene palesiteni siteikí. Na'á ne puputu'u fekau-
'aki mo ha ngaahi faingata'a ná'a ne fehanganhangai
mo ia. Na'á ne pehē mai, "'E Palesiteni Kea, me'a fai-
ngata'a ke te hoko ko ha taha Siasi." Ne ma alea'i e
'uhinga ná'a ne ongo'i pehē aí. Na'e taki ai 'ema tala-
noá ki he Fakamo'u'i mo 'Ene mamahi ma'atautolu.
Ne ma talanaoa ki He'ene Toetu'ú mo 'ene 'aonga ki
he'etau mo'ui he taimi ní mo e ta'engatá. Ne ma tala-
noa leva ki hono fakamatala'i 'e he Fakamo'u'i ki Hono
kau muimu'i 'a Hono finangaló 'i he'enu hoko ko e
kau ākongá. Ne ma lau mei he folofolá 'o kau ki hono
ongoi 'e ha ni'ihi ne fu'u lahi e me'a ne fiema'ú pea
nau tafoki mei he Fakamo'u'i 'o 'ikai toe muimu'i kiate
Iá (vakai Sione 6:66). Na'e tangutu fakalongolongo pē
'a e finemu'i peá ne tangi mo ne pehē mai "He 'ikai te
u lava 'o fai ia." 'I he'eku fokotu'u ange 'oku lahi e
ngaahi founa 'oku tau tafoki ai mei he Fakamo'u'i, na'e
hangē ne toe tokanga makehe maí. Na'á ne pehē,
"'Oku ou 'ilo he taimi ni kapau te u 'ofa mo'oni 'i hoku
Fakamo'u'i mo tauhi Ia 'i hoku lotó mo e fakakaukaú,
he 'ikai ke tōnoa 'a 'Ene falalá. 'Oku ou fie liliu 'eku
lea he kamata'anga 'o 'eta talanoá. 'Oku ou 'ilo he taimi
ni 'oku faingata'a 'a e 'ikai ke te hoko ko ha taha Siasi."

Ko e Ma'u Fakahā Hokohokó

Tau hoko atu ki he tokāteline 'o e fakahā fakalangí
mo e hokohokó. Na'e folofola 'a e 'Eiki, "Pea ko e

tahá te u foaki kiate kimoutolu ha sīpinga 'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a lava ke kākaa'í 'a kimoutolu; he 'oku 'alu holo 'a Sētane 'i he fonuá, pea 'okú ne 'alu atu 'o kākaa'í 'a e ngaahi pule'angá" (T&F 52:14). Ko ha kongá mahu'inga 'o e "sīpinga [a e 'Eikí] 'i he ngaahi me'a kotoa peé" ko e 'ilo'í fakapapau ko ia 'oku tau ma'u ha kau palōfita, kau tangata kikite mo ha kau tangata ma'u fakahā 'oku nau ma'u ha fakahā fakalangi ki hono tataki mo fakahinohino'í 'o e Siasí he 'ahó ni. 'Oku 'atā ke tau ma'u ha fakahā mo ha ue'í fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. Ka 'oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ki he founa fakahā ko iá. 'Oku ou 'uhinga ki he fakahā fekau'aki mo e Siasí fakalūkufua 'o fakafou mai 'i he kau palōfita mo'uí.

Lolotonga 'eku ngāue 'i he Misiona Pilitāniá, ne u monū'ia ai ke ako'í ha kakai ne nau 'ofa he Tohi Tapú pea nau fakafalala lahi ki hono pōpoaki fakalangí. 'I he'emaui ako'í 'a e tokāteline 'o e hokohoko ma'u fakahaá, ne tali lelei ia 'e ha toko lahi mo e loto fifili—'o nau fiefia 'i he fakakaukau 'oku kei folofola mai 'a e 'Otuá ki ha kau palōfita kuo fili, ka nau fifili pe ko e hā kuo 'ikai ke nau fanongo ai he tefito'í mo'oni ko 'ení 'i honau ngaahi siasí. Ne nau ako ai 'o 'ilo'í na'e 'ikai ngata pē 'i he hoko 'a e hokohoko ma'u fakahaá ko e ma'u'anga mo'oni fakalangí, ka ko e tefito'í ma'u'anga ia 'o e folofolá. Ko hono hiki mo tali lelei 'o e ngaahi mo'oni fo'ou kuo fakahā maí ke hoko ko e folofolá, ko ha me'a ia ne puputu'u ai 'a kinautolu ne nau tui ko e Tohi Tapú ko e feitu'u pē ia 'e taha 'oku hiki ai e folofola kotoa 'a e 'Otuá. Ka na'e tali 'e he kakai na'e loto faitotonú 'a e tokāteline 'o e hokohoko ma'u fakahaá 'o hangē ko e ngaahi sīpinga fakafolofola ne nau tui ki á ka na'e 'ikai fu'u mahino lelei kiate kinautolu.

Na'e fakamatala'í 'e 'Eletā Ma'ake E. Pitasoni 'a ia ne hoko he ngaahi ta'u lahi ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a hono mahu'inga 'o e fakahaá ma'á e Siasí 'i he'ene pehē, "Ko ha faka'ilonga mahu'inga ia 'o e siasí mo'oni 'oku 'i ai hano kau palōfita mo'uí kuo fili ke tataki ia, 'a ia ko ha kau tangata 'oku nau ma'u fakahā mei he 'Otuá pea hoko 'enau ngaahi ngāue kuo tohí ko e folofola fo'ou.

"Ko ha faka'ilonga pau foki ia 'o e siasí mo'oni te ne 'omi mo ha folofola fo'ou 'a ia ko e ma'u mei he ngāue 'a e kau palōfita ko iá. Ko e sīpinga tu'uloa ko 'eni 'a e 'Otuá, na'e hā mahino ia 'i he'ene fengāue'aki mo hono kakai talu mei he kamata'angá" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1978, 95–96; pe *Ensign*, Mē 1978, 62).

'Oku fakahā 'e he 'Eikí 'a Hono finangaló ki He'ene kau palōfitá, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā kuó Ne filí. I hono fakahū 'e he 'Eikí ki honau lotó ke ako'í e me'a kuo nau ma'ú, 'oku tāpuekina ai e kakai 'aki ha 'ilo fakalangi ne fakahoko mai 'i he ngaahi fakahā ko iá. 'Oku hiki e mo'oni kuo fakahā maí, pea 'oku tānaki atu leva e ngaahi tohi ko iá ki he folofolá 'i he anga fakapotopoto pea mo e taimi pē 'a e 'Eikí.

Ko e tokāteline 'o e hokohoko ma'u fakahaá mo e ngaahi folofola fo'ou 'oku ma'u aí, ko ha kongá mahu'inga ia 'o hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei. Ko hono fakamatala'í ia 'o e founa 'a hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei. "Ko e mo'oni he 'ikai fai ha me'a 'e [he 'Eiki] ko e 'Otuá kae ta'e fakahā ia ki he'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfitá" ('Āmosi 3:7).

Ko hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, ko ha ola ia 'o ha ngaahi fakahā lahi mei he langí. Na'e 'omi e ngaahi fakahā ko 'ení ki ha palōfita ne fili he ngaahi 'aho kimui ní, 'o teuteu'í mo fakanofa ki he taumu'a fakalangi ko iá. Ko 'etau pōpoaki ki māmani kātōá, ko Siosefa Sāmita 'a e palōfita kuo fili ko iá. 'Oku tau fakamo'oni kuo toe folofola mai 'a e 'Otuá pea 'okú Ne kei folofola 'o fakahā mai 'Ene ngaahi me'a liló ki He'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfita mo'uí.

Ko e fakafiemālie lahi ia kiate kitautolu ke tau ma'u ha fakamo'oni ki he mo'oni ko 'ení pea 'okú ne 'omi 'e ia kiate kitautolu ha falala ta'e 'i ai hano ngata'anga ki he le'o 'o e palōfita ko ia 'oku tau monū'ia ke fanongo ki ai mo lau 'ene ngaahi leá mei he taimi ki he taimi.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a fakafiefa taha 'i he'eku ngāue fakafaipekaú ko 'eku a'usia tonu ko ia 'a e tokāteline 'o e fakahaá. 'I he'eku fekumi faka'aho 'i he folofolá ke teuteu ki hono ako'í 'o e kakai, ne u ofo ai 'i ha ngaahi fakahā lahi 'a e 'Eikí he kuonga mu'á mo onopooni. 'Oku 'ikai ke u natula ta'e tui, ka 'oku ou manako he fekumi ki he ngaahi fakamo'oni fakafolofolá mo e ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi tui ko ia kuó u ma'u 'i he'eku akó mo 'eku tuí. Na'e 'i ai ha taimi na'e tatakai ai 'eku fekumi 'i he folofolá 'e ha fakakaukau mo e faka'uhinga pē 'a'aku 'i hoku 'atamaí. Ne u fakakaukau 'o pehē, "Kapau 'oku mo'oni 'a e ngaahi tālanga kuo fai 'e he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o fekau'aki mo e hokohoko ma'u fakahaá, tā 'oku pau 'oku fenāpasi pē e founa ne ma'u fakahā ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo e founa ne ma'u 'aki e ngaahi fakahā 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetolo 'i he Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou." 'Oku mahino nai he taimí ni kiate

kimoutolu 'eku 'uhingá? Ne u fiema'ú ke u 'ilo'i pe na'e fai tatau pē 'a e founa ma'u fakahā 'o onopōnī mo e founa na'e ma'u ai e ngaahi fakahā 'i he kuonga mu'á.

'Oku 'ikai lahi e taimi ke u fakamatala'i atu e me'a kotoa ne u ma'ú mo e hokohoko atu hono ma'ú mei he fekumi ko iá, ka te u pehē pē kuo mahino e sīpinga ia 'a e 'Eikí. Kuo faitatau pē e ngaahi founa ma'u fakahā ki he kau palōfitá. 'E lava ke fakamatala'i pe faka-'uhingá'i e ngaahi founa ni 'i ha faka'uhinga kehekehe pea 'e lava ke vahevahe pe fakakulupu kinautolu, ka 'oku 'i ai pē ha sīpinga ai. Ne u 'ilo'i ha ngaahi founa pau mo mahino 'e nima 'oku fakahoko 'aki e ngaahi fakahaá ki he kau palōfita 'a e 'Otuá. Ne u ma'ú foki mo ha ngaahi sīpinga kehekehe 'o e founa taki taha 'i he folofolá. 'Oku ma'ú 'eni 'i he folofola kotoa pē 'o e kuonga mu'á mo onopōnī. Mahalo 'e toki 'i ai ha taimi 'e lava ke u lea ai 'o kau ki he ngaahi founa 'e nima 'o e ma'ú fakahaá mo faka'alí'ali atu kiate kimoutolu 'a e tatau 'a e ngaahi founa ko iá 'i he ngaahi folofola 'o e kuonga mu'á mo onopōnī.

Na'e fakamālohia ai pea 'oku kei fakamālohia pē he 'ahó ni 'a 'eku tuí 'e he'eku 'ilo ko ia ki he mo'oni nāunau'ia ni. Ko ha fakafiemālie lahi mo'oni ia ke 'ilo'i 'oku 'i ai hotau palōfita mo'ui 'okú ne ma'ú ha ngaahi fakahā mei he 'Otuá, hangē pē ko 'Ēpalahame, Mōsese, 'Īsaia, Pita, Paula mo e kau palōfita kehé.

Kuo pau ke mou taki taha ma'ú ha 'ilo mo ha fakamo'oni 'iate kimoutolu pē 'o fekau'aki mo e tefito'i mo'oni fakalangi ko 'ení. Ka 'e lava ke mou falala ki he fakamo'oni 'oku ou vahevahe atu 'i he pōnī. 'E lava ke mou puke ma'ú mo 'ilo'i 'i ho'omou fakakaukaú ha 'ilo mo ha tui 'oku folofola 'a e 'Otuá ki He'ene kau palōfita mo'ui kuo filí he 'ahó ni, 'o hangē ko ia na'á Ne fakahoko he kuonga mu'á. 'E hanga 'e ha'o fakamo'oni ki he tokāteline 'o e ma'ú fakahaá 'o fakamālohia ho'o tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea mo ho'o fakapapau ke ta'ofi e fakatauvele kotoa pē 'a e tēvoló.

Ka 'i ai ha momeniti te ke fehanganhangai ai mo ha 'ahi'ahi lahi, fakamālohi'i hifo koe ke ke fakakaukau kia Palesiteni Kōtoni B. Hingikelī. Fakakaukau kiate ia ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'ú fakahā 'okú ne ma'ú ha fakahā fakahangatonu mei he 'Eikí ma'á e Siasí. Fakakaukau ki he fakahā na'á ne ma'ú fekau'aki mo hono langa 'o e fanga ki'i temipale iiki he funga māmaní, 'o lava ke fakaa'u ai e ngaahi tāpuaki toputapu 'oku ma'ú he temipalé ki ha kāingalotu toko lahi ange 'i he Siasí. Fakakaukau ki ha palōfita mo'ui 'oku lolotongā ma'ú fakahā fekau'aki mo e ngaahi

temipale toputapú ke fakatafoki ai koe mei he momeniti 'o e 'ahi'ahi pea paotoloaki ho'o mo'ui tāu ke ke ma'ú ai e ngaahi tāpuaki toputapu ko ia 'o e temipalé. Ko e mo'oni, 'oku tau "tui ki he me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá mo e me'a kotoa pē 'okú Ne fakahā mai 'i he taimi ní, pea 'oku mau tui te Ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi fu'u me'a lahi mo mahu'inga 'oku kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:9).

Ko hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleléi

Kuo tau talanoa pea 'oku ou fakatauange pē kuo mou fakakaukau lahi ki he Toetu'ú mo e fakahaá. Tau talanoa he taimi ni ki Hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongongoleléi. 'Oku tau 'i hení koe'uhí ko e ongoongoleléi kuo toe fakafoki maí. Neongo 'oku ma'ú ha 'ilo tefito ki he Toetu'ú mo e fakahaá mei he folofola 'o e kuonga mu'á, ka ko e kongā lahi 'o e me'a 'oku tau 'iló ko e tupu ia mei hono Toe Fakafoki Mai e kakato 'o e ongoongoleléi 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ko e pōpoaki 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongoleléi 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, ko Sīsū 'a e Kalaisi mo'ui, kuo toe fakafoki mai e kakato 'o e ongoongoleléi ki he māmaní 'i hono kakató, ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita mo'oni ia 'a e 'Otuá 'i onopooni, ko Kōtoni B. Hingikelí ko ha palōfita mo'ui ia he 'ahó ni, pea ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, 'okú na taha pē mo e Tohi Tapú 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he 'ahó ni pea 'o ta'e ngata.

Na'e 'ikai mei fiema'u ia ke toe fakafoki mai e ongoongoleléi kapau na'e 'ikai tomu'a mole 'a e mo'oni, 'a ia ne hoko 'eni 'i ha ngaahi ta'u sí'i hili e ngāue fakafaipekau 'a e Fakamo'ui 'i he māmaní. Na'e tomu'a 'ilo'i pē mo kikite'i 'e he kau palōfita he Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou 'a e mole ko ia 'a e mo'oni 'a ia na'e 'iloa ko e Hē Faka'aufuli mei he Mo'oni. Na'e fokotu'u 'e he 'Eikí 'a Hono Siasí 'i he haohaoa peá Ne foaki 'a e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni ki He'ene kau ākongá. 'Oku 'ikai ko ha taimi 'eni ke fakaiiki atu ai e ngaahi ngāue mo e me'a ne hoko 'i he Hē mei he Mo'oni mo hono 'ave 'o e lakanga fakataula'eiki, ka kapau 'e ki'i vakai'i nounou e hisitōlia fakalotú, te ne fakapapau'i mai 'oku mo'oni. Na'e kikite 'a e palōfita ko 'Āmosí he Fuakava Motu'á 'o kau ki he mole 'a e mo'oni 'o ne pehē: "Vakai, 'oku hoko 'a e ngaahi 'ahó, 'oku pehē 'e [he 'Eiki] ko e 'Otuá, 'a ia te u fekau 'a e hongē ki he fonuá, kae 'ikai ko e hongē mā, pe ko e fieinu vai, ka ko e fanongo ki he ngaahi folofola 'a [e 'Eikí]:

“Pea te nau 'auhē mei he tahi ki he tahi, pea mei he tokelaú ki hahake, te nau lele fano pē ke kumi 'a e folofola 'a [e 'Eikí], ka 'e 'ikai te nau 'ilo ia.” (Āmosi 8:11–12).

Na'e 'ikai fuoloa mei he Hā'ele Hake 'a e Fakamo'uí ki he langí, kuo mamata 'a Pita ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé. Na'á ne pehē: “Ko ia ke mou fakatomala, pea liliu, ke fakamolemole ai ho'omou ngaahi angahalá, koe'uhí ke hoko mai 'a e ngaahi 'aho 'o e fakamo'uí mei he 'ao 'o e 'Eikí;

“Pea te ne fekau mai 'a Sīsū Kalaisi, 'a ia na'e tomu'a malanga 'aki kiate kimoutolú:

“A ia 'e ma'u 'e he langí, kae 'oua ke hoko mai 'a e kuonga 'o e liliu 'o e me'a kotoa pē, 'a ia kuo lea ki ai 'a e 'Otuá 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē talu mei he ngaohi 'a māmani” (Ngāue 3:19–21).

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'o fekau'aki mo e Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí 'o ne pehē, “Oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu 'e ha tokotaha 'i ha me'a 'e taha: koe'uhí 'e 'ikai hoko 'a e 'aho ko iá 'o kapau 'e 'ikai tomu'a hoko 'a e [hē]” (2 Tesalonaika 2:3). Na'e 'ilo'i pē ia 'e 'i ai 'a e hē mo e toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Ua maí.

Kuo fakahoko mo'oni 'a e ngaahi kikite ko 'ení mo ha ngaahi kikite kehe, pea ko kitautolu 'oku tau lavemonū 'i he ngaahi tāpuaki 'oku tafe mei he to'ukupu 'o e 'Eikí ki he'etau mo'uí. Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikelí: “Ko e ngaahi 'aho 'eni 'o e toe fakafokí. Ko e ngaahi 'aho 'eni na'e lea mahino mo mālohi ki ai 'a e 'Aposetolo ko Pitá mo Paula 'i he Tohi Tapu mā'oni'oni. 'Oku ou toe fakaongo atu, ko ha kongā kitaua 'o ha kikite kuo fakahoko, ko ha kongā 'o e palani fakalangí 'a e 'Otuá, ke hoko 'a e heé, kae lava ke 'i ai ha toe fakafoki mai” (“Inspirational Thoughts,” *Ensign*, Sune 2004, 4).

Na'e hoko 'a hono toe fakafoki mai e me'a kotoa pē 'o hangē ko ia ne tomu'a fakahā 'e he kau palōfita 'a e 'Otuá he kuonga mu'á, lolotonga e hā fakalangí mai 'a e 'Otuá ko e Tamaí; Hono 'Alo, ko Sīsū Kalaisi; Pita, Sēmisi mo Sione; Sione Papitaiso; Mōsese; 'Īlaisiā; Molonai; mo ha ní'ihī kehe 'o e kau palōfita 'a e 'Eikí he kuonga mu'á. Na'e tomu'a fakanofa 'a Siosefa Sāmita ki he fatongia topupapú ni ke hoko ko ha me'angāue ke fakafoki mai ai 'e he 'Otuá 'a e ongoongolelé 'i he kuonga ko 'eni 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá. Na'e fakamo'oni tonu foki 'a e Fakamo'uí 'o kau ki he mo'oni ko 'ení. Na'á Ne pehē: “Ko ia, ko au ko e 'Eikí,

'i he'eku 'ilo'i 'a e fakatu'utāmaki 'a ia 'e hoko mai ki he kakai 'o māmani, ko ia na'á ku ui ai ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, peá u lea kiate ia mei langí, 'o u fai kiate ia 'a e ngaahi fekau; . . .

“ . . . Koe'uhí ke lava ke fakamo'oni'i 'a e me'a na'e tohi 'e he kau palōfita . . .

“Koe'uhí foki ke lava ke tupulaki 'a e tuí 'i māmani;

“Koe'uhí ke lava ke fokotu'u 'eku fuakava ta'engatá;

“Koe'uhí ke lava ke malanga'aki hono kakato 'o 'eku ongoongolelé 'e he kau vaivaí mo e kau mā'ulaló 'o a'u atu ki he ngaahi ngatā'anga 'o māmani, pea 'i he 'ao 'o e ngaahi tuí mo e kau pulé” (T&F 1:17–18, 21–23).

Ko e hā mo ha toe lea ke fai? Kuo fakamo'oni'i tonu pē 'e he Fakamo'uí 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá! Na'á Ne folofola kiate ia mei he langí mo 'oange ha ngaahi fekau. Na'a mou fakatokanga'i mo e fo'i laine ko iá? “Koe'uhí foki ke lava ke tupulaki 'a e tuí 'i māmani.” ‘Oku hoko 'a hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelé ko ha malu'anga 'o 'etau tuí 'i he'etau fakafepaki'i e ngaahi fokotu'utu'u 'a e filí. 'Oku ou fakatauange te mou taki taha tauhi 'a e mo'oni ko 'ení 'i homou 'atamaí mo homou lotó. 'Oku ou kōlenga kiate kimoutolu, 'o hangē ko ia ne fai 'e he Tu'i ko Penisimani ki hono kakaí 'i he'ene pehē, “Ko ia, 'oku ou faka'amu ke mou tu'u ma'u ta'e fa'a ngaue, pea mohu 'i he ngāue lelei ma'u ai pē, koe'uhí ke fakama'u 'a kimoutolu ko 'ene fānau 'e Kalaisi, ko e 'Eiki, ko e 'Otuá Māfimafi, koe'uhí ke 'omi 'a kimoutolu ki he langí, ke mou ma'u 'a e fakamo'ui ta'e ngatá mo e mo'ui ta'engatá, 'i he poto mo e māfimafi mo e faitotonu mo e 'alo'ofa 'a'ana na'á ne fakatupu 'a e me'a kotoa peé” (Mōsaia 5:15).

Faka'osí

Tuku mu'a ke u faka'osi 'aki ha lea 'a Palesiteni Hingikelí na'e pehē: “Ko e ngāue mā'oni'oni 'eni 'a e 'Otuá. 'Oku faka-'Otuá hono tupu'angá mo hono tokāteliné. Ko Sīsū Kalaisi [ko e 'Eiki toetu'u mo e Fakamo'uí] 'oku 'ulu ki ai. Ko Ia hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i ta'e fa'amaté. Ko 'Ene fakahaá 'a 'etau ma'u-anga tokāteliné, tuí mo e akonakí, pea mo e sipinga haohaoa 'o 'etau mo'uí. Na'e hoko 'a Siosefa Sāmita ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá Māfimafi 'i hono fakahoko 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelé. Pea 'oku kei ma'u pē 'a e tefito'i founga 'o e fakahaá 'i he Siasí he 'ahó ni 'o tatau mo e kuonga 'o Siosefá.

“Ko e fakava'e 'o 'etau tuí 'a 'etau fakamo'oni fakafo'i-tuitui ki he ngaahi mo'oni ko 'ení. Kuo pau ke tau tanumaki ia. Kuo pau ke tau fakatupulaki ia. He 'ikai lava ke tau sí'aki ia. He 'ikai lava ke tau tukunoa'i ia. He ka ne ta'é'oua ia, ko e me'a noa pē kitautolu. Ka 'oku tau ma'u e me'a kotoa pē tu'unga 'iate kinautolu.” (i he Conference Report, 'Epeleli 2001, 111–12; pe *Ensign*, Mē 2001, 85).

Ko 'eku fakamo'oni ia ki hono faka-'Otua 'o e Fakamo'uí. 'Okú Ne mo'ui! 'Oku ou fakamo'oni 'e hanga 'e he mo'oni 'o e Toetu'ú, mahu'inga 'o e fakahaá mo e pau 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongoleléi, 'o fakatupulaki ho'omou tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo tokoni'i kimoutolu ke mou matu'uaki e 'ahi'ahi kotoa pē 'a e tēvoló. Ko 'eku fakamo'oni ia mo 'eku 'ofá mo e tāpuakí, 'oku ou 'oatu 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.